

2. A határ birtokjogának és területének története.

Az adományozási jogforrások az államfőkkel megszorodnak. — A török uralom kizárólagossága. — A határ eredeti kiterjedése. — Sz. király ide csatolása. — Mór és Pestyeni ellenbirtokosok. — Községeink külön állása Jaksics és Mágocsy alatt. — A földesurak kapzsísága és állhatatlan jelleme. — Kopáncs és Rárós hozzánk kapcsolása. — Ferdinánd a város földesurait sűrűn változtatja. — A birtokaikból kiforgatott urak panaszai a hongyüléseken. — Ezek a nemzeti királyok és a fejedelmek adományozásait is elismerik. — Ellenben a Habsburg királyok ezekre mit sem adnak. — Losonczy földesurasága. — Nagy pusztulás községeinkben. — Ferdinánd ezeket is eladományozgatja. — De vele és Miksával szemben János Zsigmond is adományoz. — Földesuraink ezek idejében. Bercsényi. — A főpapság itteni javai elvesznek. — Kárpóllást szereznek érte. — A földbirtok joga összezavarodik. — A város megnövekedése. — A falvak majd ide csatoltatnak, majd ismét önállósítatnak. — Erdélyhez kapcsolatunk. — Viczmándy földesurasága. — A város a kir. kamarának hódol, Bercsényit pedig megtagadja. — A végbeliek rablókalandozásai. — Erdélyi és magyarhoni adományozások elegyesen. — A Habsburgok itteni adományozásai. — A XVII. sz. utófele. — A török kiűzetésével minden régi jogot felfüggesztenek. — A kincstár földesurasága. — Percsényi eladja a várost. — Schlick és Károlyi földesurasága. — Károlyi az elpusztított községek határait a városhoz kapcsolja. — A Német-rend ellenmondása. — A Károlyiak további terjeszkedései. — A város jogai a pusztákhoz. — A lakosság az egész határt szabadon használja. — A nagyobb gazdák névsora 1720-ban. — Az uraság osztja ki a földeket. — A nagyobb birtokosok névsora 1761-ben. — Későbbi nagy gazdák. — A határ kiterjedése. — A Károlyiak megosztóznak azon. — A régi birtokosok jogutódai.

A földbirtok tulajdonjoga régi általános felfogás szerint minden nemzetnél az államfőt illette. Ő adományozta el az egyes területeket birtoklás és használat céljából a maga híveinek szolgálataik

jutalmazása végett, még az adásvétel, örökösödés és zálogjog eseteiben is, valamint ő szüntette meg a földesúri jogot hűtlenség, magszakadás és egyéb okok miatt, melyek közt az önkény, vesztegetés, erőszak és tévedés is akárhányszor előfordult.

Az államfők száma azonban mindjárt korszakunk elején nemcsak az ellenkirályokkal, hanem a török és az erdélyi uralkodókkal is szaporodott, minek következése lőn, hogy az ország ezen részeiben, habár a magyar királyok azokhoz való jogukat akkor is, mikor itt tényleg semmi hatalmuk sem volt, mindenkor fenntartották és gyakorolták, — de ugyanazt a jogot a hódítás és foglalás alapján az újabb keletű államfők is követelték magoknak, miből aztán az a képtelenség származott, hogy ugyanazon területet egy időben két-három államfő is eladományozott, természetesen mindenik a maga hívének, a többi államfő adományozásaira mit sem adva. A török, mely e jószágokat legtöbbször tényleg bírta és haszonélvezte, sokáig semmibe sem vette a magyar királyok adományait és hatóságát s a magáé mellett legfőlebb csupán az erdélyi fejlődelmet ismerte el, de később, ereje gyöngültével, engedett e kizárólagosságból, nem ellenezte, hogy a magyar földesurak és vármegyék az ő jobbágyaira is vigyázzanak, hogy ezek a magyar hatóságoknak is adózzanak, sőt olykor kívánta és kérte, hogy a magyar földesurak és vármegyék joghatóságukat és oltalmukat azokra is terjesszék ki. De e részben sem volt következetes, mert Ibrahim szultán az iszpahik tulajdonát képező hódoltsági helyeknek magyar földesurak által való elfoglalását és birtokát megíltotta.¹

| 1647.

Ez állapot a földesurakra, kik a birtokért egy-

¹ A szultán parancsa Haan és Zsilinszkynél, Békés vm. okl. tár 229. l.

mással ellenségeskedni voltak kénytelenek, szint-
úgy, mint a föld népére nézve rendkívül terhes és
kínos volt, utóbbira nézve azért, mert egyszerre
többfelé kellett adóznia és szolgálnia, s a sok köve-
telő és zsaroló úr erőszakosságai miatt tűzhelye
és élete sem volt biztonságban. A sokféle hatóság
és törvény azonban nem nyújtott oltalmat a zavar,
felfordultság, az erőszak, pusztulás és újratelepülés
viszontagságai ellen — annál kevésbé, mert az erdélyi
közigazgatás szervei, melyek a törökkel szemben
leginkább érvényesülhettek volna, megyéinkben
soha, a fejedelmek adományozásai idején sem voltak
felállítva, ami onnét tűnik ki, hogy ezek az erdélyi
országgyűléseken nem vettek részt.

A város sajátképen való határa eredetileg nem
volt nagy, a terjedelmes és nagyszámú vizek azt
is elszaggatták és megszükitették: mihez még az
is járult, hogy az államfők egymással való ver-
sengései s az e miatt beállott háborús idők a
határok elmosódását, összezavarodását, de egyszer-
smint megnövekedését igen elősegítették. A vásár-
helyi földesurak mindjárt a XVI. század elején
Szent-Királyt foglalták el, mi ellen a jogos
tulajdonosok Ferdinánd király előtt tettek pa-
naszt. A király keze azonban itt meg volt kötve,
mert a város földesura, Mór é László, Habsburg-
párti volt; másfelől az egész tiszántúli földet, az
ellenkirály, János, tartotta hatalmában, ki váro-
sunkat a maga hívének, Pestyéni Gergelynek
ajándékozta, minek következtében ahhoz | 1527.
még a következő században is a Pestyéniak tar-
tottak jogot, ámbár azt valami erősnek magok
sem vélték, mert Gergely néhány év múlva maga
is beleegyezett abba, hogy Vásárhelyt Mór é
bírja. Nagyobb súlyt fektetett a tőlünk északra
fekvő községek bírására, mi miatt a Jaksicsok-
kal kezdett ki. Ez utóbbiaké volt Csomorkány,

Pereskutas, Tótkutas, Rárós, Sámson, Földvár, Korhány, Gorzsa, Monyorós-Fecskés, Urnépe, Szent-Király, sőt Vásárhely is, bár az elsorolt faluk némelyikében a csanádi püspök és káptalan is bírt: míg Körtyvélyeshez és Solthoz a Zelemérierk, Kopáncs és Rárós egy részéhez pedig Móré Katalin tartottak jogot, melyek tehát Vásárhellyel egy uradalmat képeztek. Mágocsot ellenben | 1551. a Porkoláb-Mágocsi család bírta, melynek egyik tagja Mágocsy András, Izabella, majd Ferdinánd híve, idővel a Jaksicsok uradalmából is mind többet adatott magának.

János király halála és a török hódító | 1540. politikája nálunk is nagy változást idézett elő a birtokviszonyokban. Utóbbik nemcsak Budát, hanem a délvidék fővárosát, Szegedet, is elfoglalta, Tiszántúlt a maga birodalmába kebelezte be s az iszpahik közt osztotta szét. A birtokjog, mely eddig is gyengén állott, most egyszerre teljesen megdőlt. Az urak és a lakosság általában elveszték bizalmukat az államfők iránt, a jogforrás teljesen megzavarodott s a zavarosban a földesurak teljes erővel halászni törekedtek. Senki sem lehetett biztos abban, a mihez eddig támaszkodott. Az emberek úgy változtatták uraikat, mint a ruhát, melyet felvesznek és levetnek. A birtokvágy állhatatlanságot és jellemtelenséget oltott a szívekbe. Egyes nemzetségek úgy osztották ki a szerepeket, hogy az ellenkirályok mindenikének legyenek köztök hívei, hogy a birtok, bármelyik uralkodó kerekedjék is felül, mindenesetre a család kezén maradjon. A kik pedig a hatalom élén álltak, legelső sorban magokról gondoskodtak. Petrovics és György barát a legjobb birtokok után nyújtották ki kezeiket, s amaz Csomorkányt és Tótkutast is magáévá tette. Móré Katalin, | 1542.

özv. Feledi Lestákné, mikor Vásárhely tulajdonjoga tárgyában Cs. Kende Péter és a Losonczyak ellen óvást tesz, ahhoz már Kopáncsot és Ráróst is odafooglalja, melyektől, 1548–9. valamint Derekegyházától is Ferdinánd az ősbirtokos Csákyakat megfosztotta, ép' úgy, mint Vásárhelytől is azok régi földesurát, melyet Rét-Kopanccsal és Ráróssal együtt Révay Ferencné Pakos Annának, majd Móré Katalinnak, majd ismét Losonczy Istvánnak és leányainak, végül pedig Zaynak, Lisztynek és Viczmándynak adományozott, kik mellett azonban Sulyok Ferenc, Kende Péter és Ocskai László is a birtokosok közt említettnek.

Az országgyűléseken sűrűn hallatszottak a javaiktól megfosztott és a délvidékről menekült nemesek panaszai. A besztercei országos rendek el is végezték, hogy a Lajos király halála 1542. óta jogtalanul elfoglalt birtokokat és azokat, melyeket az erdélyi fejedelmek elvettek a tőlök elpártolt nemesektől s a magok híveiknek adományoztak, korábbi jogos tulajdonosaiknak vissza kell adni: ugyanakkor azonban az alsó nemesség, mely nem bízott e határozat végrehajtásában, ki is jelentette, hogy nem fogja tűrni az erőszakosságokat s a hatalmaskodó urak ellen egyesült erővel fegyvert fog ragadni. Tíz évvel később a hongyülés a besztercebányai határozat végrehajtását ismét elrendelte, de már azzal a módosítással, hogy az ellenkirályok adományozásai érvényeseknek tekintessenek azon eset kivételével, s ez volt a leggyakoribb, hogyha az egyik király azért fosztott volna meg jószágaitól valakit, mert ez a földbirtokos a másik uralkodóhoz állott át.¹

¹ Fraknói, Magy. orsz. gyűl. eml. II. 34. 471.

Mindez hiábavaló törekvés volt, mert időközben a török kezébe estünk s a hatalmas | 1545. padisah adózó szolgálivá tettünk, — mégpedig a régi szűk határokkal, mert a szomszédos falvakat, mint külön adózó községeket írták be a defterbe. Jogilag és papíron Izabella kormánya alá tartoztunk volna ugyan,¹ de a szultán János Zsigmondot csakhamar Erdély határai közé szorította vissza. Mindamellett a pozsonyi 1552 : 21. újra kimondotta, hogy János király adományai Erdély tartozékaiban, Csongrád-, Csanád- és Békésmegyékben is, hatályban maradjanak, akkor is, hogyha Ferdinándéival ellentétbe jutottak volna. De Ferdinánd mindezen rendelkezéseket semmibe sem vette, s azért az elmenekült földesurak birtokait, ideértve az egyházi javadalmasokéit is, híveinek (első sorban Mágocsy Gáspárnak) ajándékozta s még azt is megtette, hogy a tőle elpártolt Makó Miklós csanád- és biharmegyei javait testvérének, Makó Lászlónak adta,² holott Várad vidéke ekkor a fejedelem területébe esett, mire ez azzal felelt, hogy Makó László halálakor ennek jószágait, melyek egy része Ferdinánd birtokához tartozott, Varkocs Zsigmondnak ajándékozta. Általában, mivel Gyula vára még Ferdinánd kezében volt, ez a portyázó őrség által a töröktől behódított területtel is képes volt hatalmát éreztetni, koronként összeírásokat, adó és dézma behajtásokat rendezett területünkön, amelyekben a szomszédos falvak önállóságát minden- | 1548—1561. kor elismerte. Ily módon egy darabig a magyar király hatalma jutott tulnyomóságra, ki a várost számos uradalmakkal együtt Temesvár hős védőjének, Losonczy Istvánnak ajándékozta, miután

¹ Szilágyi, Erdélyi orsz. gyűl. eml. I. 289.

² Bécsi lib. reg. III. 693.

a vár népének zsoldot úgy sem adhatott, — mit sem törődve azzal, hogy a várost törvényes | 1552. földesurai bírták, kik közül a magyar kincstári adólajstrom csak Kende Pétert nevezi | 1553. meg. Losonczynak pedig a várossal együtt Rétkopáncs és Rárós pusztákat is odaírták. Csanád- és Csongrádmegyék területe ekkor a török dúlás miatt jóformán pusztán állott. Abban Vásárhelyen és Makón kívül csak Tompa (Ede mesi Lászlóé), Földvár. (Máriássy Jánosé), Férged (Varkocs Tamásé), Tömpös, Tótkutas, Ujváros (a két első a csanádi káptalané, az utolsó Mágocsy) és Szöllős (Serjéni Lászlóé), Csongrádmegyében pedig a mi községeink közül csak Mártély (Nádasdi Tamásé), Körtvélyes, Derekegyháza és Verese egyháza állottak fenn, melyek, amennyiben szegénységöktől telt, Gyulára adóztak, ámbár más adatokból kitűnik, hogy több község; illetőleg földesúr eltagadta magát az összeírók előtt és a fennálló falvak száma sokkal több volt, mint amennyit lajstromba vettek. Ennek bizonyossága az is, hogy Mágocsy Pereskutasra, Ujvárosra, Mágocsra, Olcsárovcis Demeter, | 1555. és 9. a gyulai rác csapat vitéz kapitánya, Tótkutasra, Nagylakra s számos más falukra kaptak a királytól adománylevelet, míg Fecskést, Földvárt, Kutinát Kisserjéni Pál nyerték hűségökért, bár a király a két első csak- | 1556. hamar Nagy Imrének, Kozárdi Fe- | 1557. rencnek és Berényi Miklósnak adományozta el. Mártélynak megint külön | 1558. földesura volt, ki a vásárhelyiekkel a határ felett perelt. Ugyanekkor Férged és Uj- | 1559. város a gyulai vár tartozékát képezte, előbbik azonban rövid ideig, mert pár év múlva a király előbbik gazdájának, Makó Lászlónak adta vissza,

ennek elhaltával pedig János Zsigmond a maga hívének, Varkocs Tamásnak ajándékozta, | 1563. míg Ujvárost Bornemissza gyulai kapitány, foglalta el magának. Ferdinánd János | 1559. Zs. hatóságát az egész Tiszántúl hajlandó volt ez időben elismerni, mi azonban nem tartóztatta vissza attól, hogy ugyanakkor Csomorkányt, Tótkutast, Sámson-t és Körtvélyest özvegy Dóczy Miklósnénak ne adományozza. Hasonló eljárást követett el Miksa király is, aki Monyorós-Fecskést és Csabát akkor adományozta | 1565. Csaby Akácnak és Bókay Miklósnak, mikor a tiszántúli részeket János Zsigmondnak átengedte. Batidát ez időtájon Balassa | 1561. Bálint, Kovács Gáspár, Kálmán Kristóf, Takács János és többen bírták, míg Rét-Kopáncson Kende Gábor, Balassa Bálint, Rókai Bálintné, Ércsi Sebestyén és Lőrinc voltak a valóságos földesurak. Néhány évvel később földesuraink jegyzékét így készítette | 1564. el a király a ravója: Vásárhelyen Kende Péter, Sulyok György, Csáky László, özvegy Losonczyné, Zay és társai, Batidán a Farki és Bekő családok, Csomorkányon a Jaksics örökösök, Fecskésen Serjéni Pál és többen, Földváron Földvári Boldizsár, Férgeden a Makó nemzetség, Gorzsán három kisbirtokos, Mágocson Mágocsy Gáspár, Pereskutason Mágocsy Gáspár, Rétkopáncson négy birtokos, Sámsonban özvegy Dóczy Miklósné, Szent-Királyon Bika András, Tompán hat birtokos, Tótkutason özvegy Dóczy Miklósné, Ujvároson Mágocsy Gáspár. Általában amily mértékben szaporodtak a világi földesurak, oly mérvben veszték el a főpapok javai. A királyoknak párthívekre s fegyverfogható emberekre volt égetően szükségök

s azért a papi javadalmakat azok közt osztották ki, hogy őket magoknak megnyerjék s a hadviselésre alkalmasakká tegyék. A század közepén az egyháziak Csanád- és Csongrád megyék községeiből még 43-at bírtak,¹ melyek csakhamar elestek kezökről. Így vesztették el a püspökök és a káptalan határunkban Mágocsot, Újvárost, Csomorkányt, Fecskést, Csárpát, Kuttast és Kopáncsot. A környéket egyébként egészen a török uralta s a faluk rendszeresen annak adóztak, amint az 1558—70-diki defterek mutatják. A földönfutókká lett püspökök és más főpapok pedig akkép kerestek kárpótlást maguknak, hogy a német tanácsurakkal egyetértve, jobbára az uralkodók személye körül csoportosultak, az ez időtájon felállított kamarákat, melyek a jószágadományozásokat is gyakorolták, — özönlötték el, s a birtok osztogatásnál személyválogatás és jószágfosztás útján szereztek magoknak elégtételt; illetőségek körét túllépve olykor valóságos kormányi hatalmat ragadtak magokhoz, s e miatt általános elégedetlenségre adtak okot. Az országban időző egykorú olasz tudósító igen panaszkodik e miatt rájuk a pápa előtt² s tüzetes vádpontokkal is lép fel ellenök. Nem csuda azért, hogy Bocskay a maga békefeltételeiben, nemcsak a kamarák eltörlését követelte, melyek legbefolyásosabb tagjai közülök teltek ki, hanem az elnököknek (Szuhai, Migazzi) száműzetését, a címzetes püspökségek, apátságok s a szentszékek eltörlését, a főpapoknak a világi hivatalokból való

¹ A csanádi püspök levelei a kincstárhoz, Bécsi csász. titk. ltr, Hungarica, fasc. 78. d. 1—203. No 78/7. V. ö. az 1552—3-i összeírásokkal. Kaprinai kézíratai közt LXVI. 2. (Egyetemi ktr.)

² Károlyi Á. Magy. orsz. gyűl. emlékek XI. 274. 281—290.

kitiltását s számuknak és jövedelmüknek apasztását is. Mert a hódoltsági helyek püspökei s köztők a váciak, bármint panaszkodtak is szegénységök felett, legtöbbször találtak abban módot, hogy tizedjövedelmüket megkapják, ezen felül olyan tényleges apátságokra és prépostságokra is kineveztetlék magokat, melyek nem estek a török alá s így nekik jövedelmeztek. Püspökeink így módon idővel magoknak olyan birtokokat is adományoztattak, melyek azelőtt nem voltak az övéik (így tett például M a k ó v a l a csanádi püspök).¹ De már előbb a kir. kancelláriában is hasonlóan folytak a dolgok. Ekképen a birtokjogokat össze-vissza forgatták, úgyhogy a K ö r ö s - M a r o s közén alig volt uradalom, melynek tulajdonjoga tisztán és épségben maradt volna. A nemesség helyzete mindenképen tarthatatlan volt, mert ha az egyik államfőnek hódolt, félnie kellett, hogy a másik megfosztja birtokától, ami utat nyitott a kapzsiságnak, s megmértelyezte a közerkölcsöket, általában pedig okozója lett a birtokjog terén beállott nagyfoku zavarnak és bizonytalanságnak. Így szűnt meg nálunk az ős-birtokos C s á k y c s a l á d földesurasága is, melytől Ferdinánd fosztá meg, — V á s á r h e l y t, R á r ó s t, K o p á n c s o t, D e r e k e g y h á z á t több más C s o n g r á d - és c s a n á d m e g y e i községekkel együtt másoknak adományozgatván el.²

A legnagyobb változást azonban határunkra nézve Gyula vár eleste okozta. Az ostromra | 1566. siető talárok az egész környéket, melyre a vár támaszkodék, pusztaságra juttatták. Városunk — védett helyzete és lakóinak életrevalósága következtében leghamarább felocsúdott az eltiportatás

¹ Reizner, Makó város története, 29.

² Tűzetesen a birtokfosztásokról és bizonytalanságról, Borovszky, Csanádm. tört. I. 204., Thaly, Beresényi család II. 9.

után s most jobbára ide gyülekeztek az elpusztúlt községek földönfutó jobbágyai is, amennyiben hajdúknak nem állottak, le nem öldöstettek, vagy rabságra el nem hajtottak. A török örült a város helyreállításának és erősbödésének, mert a szultán tulajdona (khasz) volt, a falvak benépesítésével azonban nem törődött, sőt haszna volt a pusztulásból, mert azok lakói V á s á r h e l y r ől használták földeiket; így aztán könnyebben bérbe adhatta a pusztaságra jutott határokat a városnak. Ez pedig ily úton azok felett rendelkezési jogot nyert, haszna lett az ügyletből, mert határa, népesége és jövedelme növekedett. Így csatolta magához nemcsak a későbbben is itt maradt pusztákat, hanem több-kevesebb időre másokat is, mint A p o r, M i n d s z e n t, K i r á l y h e g y e s, S z e n t é - T o r n y a, O r o s h á z a, K o m l ó s, melyek idővel ismét önállósították magukat, vagy új gazdákra tettek szert. Ez volt a sorsuk általában többi községeinknek is. A csatlakozást valamennyien ideiglenesnek tekintették, úgyhogy az idegen jobbágyok, mikor az időt arravalónak látták, visszatelepülgettek elhagyott földeikre s ősi községeiket újra meg újra megalakították. Ebbe semmi hatóság nem szólt bele, mert C s a n á d - és C s o n g r á d m e g y e egész szervezete felbomlott s a magyar király hatóságát itt nem lehetett érvényesíteni. Az egész vidék E r d é l y -hez tartozott szintűgy egyházi, mint polgári tekintetben, habár az odatartozás szálai is lazák és gyöngék voltak. Az 1570-iki török kincstári adójegyzék városunkat ismét magában említi, a falukat és pusztákat pedig külön sorolja elő, melyeket aztán az 1595—6-iki tatárdúlás végkép eltörölt a föld színéről.

A rablásoknak, melyek ennél pár évtizeddel hamarabb megkezdődtek, a törökkel kötött béke sem vetett véget, valamint a bécsi béke sem,

melynél fogva az egész Tiszántúllal együtt Erdélyhez csatoltattunk, habár a fejedelmek oltalmukba vették e helyeket, mint ezt Bethlen Gáborról Mágocsra, Algyőre s Vásárhelyre, — Brandenburgi Katalinról a Mágocsy család jószágaira nézve egyenesen tudjuk, s habár egyre-másra küldözték panaszaikat a temesvári pasához, a gyulai béghez, olykor a szultánhoz, a Csánád- és csongrád megyei dúlások és vérontások miatt. Ezeknek legalább az a haszna lett, hogy a földéhes nemességet valamennyire elriasztották vidékünkötől, úgyhogy ettől fogva az újabb királyi adományozások darab ideig szünetelnek. A város egymagában állott a körülte mindenfelé elterjedt roppant pusztaságban; szabadon legeltetthette barmait annak bármely részén, nem nézte többé a régi határokat, melyek tilalma elenyészett, mivelhogy magyar földesúri és vármegyei hatóság nem létezett, s a hely megközelíthetlenné vált a régi és újabb uraságokra nézve. Szinte példátlanul áll, hogy Viczmándy Kristóf ez időben | 1611. is célszerűnek látta alföldi jószágaiba (köztők Szent-Király, Rárós, Földvár) gondviselőt nevezni ki. Míndinkább elveszett a reménysége is annak, hogy e helyet a magyar király valaha visszafoglalhassa; habár a város, hogy a portyázó katonák dúlásai ellen oltalmat nyerhessen, a szomszéd városok példájára, az egyébként gyűlöletes pozsonyi kamarának is meghódolt, s erre való nézve is ugyanakkor Pestyén Péttert fogadta földesurának, Bercsényi jogait pedig, kit ekkor | 1617. erdélyinek lehetett tekinteni, — nem ismerte el. Az általános zűrzavarban és fejtelenségben csak a püspököknek és a katonáknak állott még a világ. Amazokról, kik a német tanácsurakkal egyetértve a régi nemesség kifosztására és az ország kiszípolozására csináltak terveket s a jószágadományo-

zásokat is magokhoz ragadták, már fentebb szólottunk. Ezek pedig fegyveres kézzel betörték zsákmányolni és foglalni a török birodalmába s azt szélteiben-hosszában fosztogatni — úgyannyira, hogy az egész alföld folytonosan ezek dúlásai miatt nyögött s a végházak legnagyobbrésze voltaképen rablófészekké változott. Különösen kezőkre esett ez a kalandozás a csapatvezéreknek és a végházak kapitányainak, kik a gazdátlaná vált földbirtokokban tetszésök szerint válogattak, s nemsokára hol az erdélyi, hol a magyar uralkodótól fölkérték azokat, s adományleveleket is kaptak rájuk, mert a régi törvényes földesurak elbujdosván, jórészt elzüllöttek s birtokjogaikat többé nem ellenőrizhették, sőt igazoló írásaikat is elvesztették, az államfők pedig csak adományozásokkal jutalmazhatták a hadi érdemeiket s kárpótolhatták az elmaradt zsoldért híveiket.

Igy szereztek az idő folytával birtokjogot határunkban a jenei, aradi és váradi végházak kapitányai, az erdélyi fejedelem, — a szendrei, ónodi és diósgyőri várak parancsnokai pedig a magyar király kezéből s nevezetesen *Barcsai János és *Cserepes István Batidára, *Bihari Keresztes János Gorzsára, Batidára, Földvárra, Lelére, Bornemisza János Körtvélyesre, *Derecskei Erdélyi Gáspár Férgedre, Györfi János Körtvélyesre, Mágocsra, Soltra, Veresegyházára, Libecre, Barcra, Lengre, *Hegyesi János Vásárhelyre, Keglevics Miklós Körtvélyesre, Mágocsra, Pereskutasra, Ujvárosra, Kerekkes János Batidára és Gorzsára, *Keresszegi Kis Péter Fecskésre, *Kis

* A csillaggal jelettek erdélyi fejedelmektől kapták adományaikat.

Márton és fiai Férgedre, *Kornis Zsigmond Panádra, Kovács János és társai Tótkutasra, Csárpáras Pereskutasra, Kovács János, Török Bálint és társaik Feskésre, Pereskutasra, Lelére, Tótkutasra, *Lugosi János Vásárhelyre, *Móricz Péter Mágocsra, Pap János, Petrovics és Bercsényi Imre Vásárhelyre, Fecskésre, Pereskutasra, Kéktórárosra és Szent-Erzsébetre, Széki Péter Vásárhelyre, Körtvélyesre, Kéktórárosra és Rétkopánásra, Szél Mihály Gorzsára, Derekegyházára, Batidára és Mártélyra, Szokoli Péter Férgedre, *Kovács Péter és társai Férgedre, Turóczi és társai Csomorkányra és Fecskésre, Viczmándy Kristóf Rárósra és Szent-Királyra.

Mínthogy a XVII. század elején e tájon a magyar király hatalma erősödött meg, Csanád- és Csongrádmegyében a királyi adományosok jutnak előnybe s a kamara előtt panaszolkoznak az erdélyi fejedelmekre, hogy eladományozgatják az ő birtokaikat. Olykor azonban ez utóbbiak befolyása jutott túlnyomóságra már annál fogva is, mert a törökkel ők állottak jó lábon, hozzájuk vonzódott a föld népe, mint velök egy hiten levő nemzeti államfőkhöz, kiket egyházi tekintetben is illetett a főhatalom, övék volt a közeli Várad, Jenő és Arad vára, mely utóbbiknak határunk egy része is tartozékát képezte. Ezért egyre-másra tettek adományozásokat egész vidékünkön, mit sem törődve azzal, hogy ez ellen a magyar országos rendek, kik közt a régi birtokos családok képviselői is ültek, óvást emelgettek. Így mondta ki a soproni ország- | 1622. gyűlés, hogy Bethlen Gábor tiszántúli adományai érvénytelenek.

A linczi béke rendezte az efféle adomá-| 1618. nyozások ügyét s ezért, habár még ez után is vannak példák Rákóczi György fejedelem itteni ajándékozásaira, nemsokára végkép el-| 1649. 1656. maradtak az erdélyi adományozások, úgyhogy mikor az erdélyi országgyűlés nehezteli | 1664. némely vármegyékre nézve (Arad, Békés stb.) a magyar király adományozásait, Csongrádot és Csanádot ezek közt már nem említi.¹ Így történt aztán, hogy határunk ez időbeli | 1650—1686. földesurai — a Balassák Batidán és Lelén, Balajthi Mártélyon, a Bástiak és Csanádiak Fecskésen és Csomorkányon, a Bercsényiek Vásárhelyen és tartozékain, Berényi Ferenc Földváron és Vásárhelyen, a csanádi püspök Batidán, Csomorkányon; Mágocson, Fecskésen, Pereskutason, Sámsonon, Tótkutason, a Csomaköziek Batidán, Hattvani András Solton, Keglevics Körtvélyesen, Pereskutason, Ujvároson, Mágocson, Libecen, Pap János és Petrovics Szentersébeten, Ráróson, Szentalberten, Iglón, Földváron, a Semseyek Fecskésen és Mágocson, Széki Péter Vásárhelyen, Körtvélyesen, Mártélyon, Kéktón és Derekegyházán, Széll Mihály Gorzsán, Batidán, Csárpán, Fecskésen, Szöllősen, Vásárhelyen, Szöllősi és társai Körtvélyesen, Sámsonban, Tótkutason, Török Bálint Tótkutason, a váci püspök Pereskutason, Mágocson, Ujvároson, Csárpán, — mindnyájan a magyar király alattvalói voltak. Azok

¹ V. ö. Az erdélyi orsz.-gyűlések iratai Szilágyinál, i. m. XIII. 361.

voltak a vásárhelyiek is, kik attól fogva, hogy a pozsonyi kamara alá vetették magukat, nemsokára a magyar vármegyék közigazgatása alá is vonattak, melyek egyszersmind a szabad legeltetést és foglaltsát is korlátozták s alkalmat adtak a sok jogkövetelő, bitorló és foglaló egymás ellen való tiltakozására. Mert habár az erdélyi adományosok már ekkor innen elszorítottak, de a királyi javadalmasok sem örvendhettek a békés birtoklásnak. A legtöbb foglalást természetesen maga a város és ennek gazdái követték el, kik a távollevő földesuraktól nem tarthatva, a szomszédos területeket régtől fogva folyvást használták, a földbérrel pedig rendszerint adósok maradtak, olykor saját határuk után is. A földesurak ugyan tiltották őket ettől s különösen Szenterszébet, Rárós, Szentalbert, Csika, Tótkutas, Szentetor- |1650. és 1664. nya (1653), Solt (1656), Kéktó-Rárós, Rétkopáncs (1658, 1667—8), Tés, Egyháztelek, Orosháza, Fecskés, Csomorkány |1667—8. hatalmasúl élésétől: de ennek nem sok hatása volt, mert a török hatalma és oltalma alatti lakosság kevés függést ismert olyan földesuraktól, kiknek egyrésze maga is gyakorolta a rablást, másrészének pedig nem állott módjában a határra lábát betennie. Közbe-közbe azonban eléink Keglevicsnek, a csanádi püspöknek, Bástinak, Pap Jánosnak, a Kis testvéreknek s egyebeknek a puszták után haszonbért is fizettek; sőt Szentkirályt pénzen is megszerezték az Eöri leányoktól, Férgedet, Mártélyt, |1637. Körtvélyest, Csomorkányt, Fecskést, Orosházát, Rétkopáncsot, Batidát pedig egyebektől, — jobbára zálogjogon, |1672—88. egyes jómódú gazdák (Kincses, Török, Szilágyi, Zsarkó, Hódi stb.) közbejöttével. Utolsó szerzeményök Fecskés, Csomorkány (másik

része), Veresegyháza és Orosháza volt. | 1685—7. A Bercsényiek magok is tiltakoztak olykor az új birtokosok térfoglalásai ellen, néha — mint a kopáncsi perben láttuk, — jogosan, máskor jogtalanul, olyan területek tárgyában, melyek soha sem illették őket. Ez volt az eset Pereskutasra és Fecskésre nézve, melyeket még Imre, az első adományos, a várossal együtt magára íratott, habár azoknak akkor más gazdáik voltak, nemkülönben Rárósra (1668), Panádra és Szent-erzsébetre (1676.) nézve is, melyekhez Bercsényi Miklós jogot szerzett ugyan, ámbár ezeknek megvoltak törvényes uraik; — hogy Soltot minő címen kebelezte be idejekorán a határba, nem tudható. Neki, a császári tábornoknak, volt legnagyobb tekintélye és birtoka nálunk, ki itteni javadalmának kezelésére állandó gondviselőt tartott, bár az is gyöngé volt ahhoz, hogy a | 1665. várost a kóbor katonák fosztogatásaitól megóvjá, valamint gazdája is ahhoz, hogy Földvárnak és Orosházának Vásárhelyhez csatolása tárgyában a király előtt kifejezett óhajtását elérhesse. Általában a földesurak, mikor szerét | 1668. ejthették, el-el foglalták egymás birtokait. Ily módon aztán a birtokjog igen meggyöngült, miért is a jogkövetelők azt törvényes helyeken egymástól vitatták el s alig volt községeink közt olyan, melyhez többen is igényt ne támaszthattak volna, kik közt természetesen a hatalmasabb lett az úr. Arra is volt több példa, hogy némelyek eladtak és elzálogosítottak olyan jószágokat, melyekhez egyáltalában nem volt joguk. Mint Szokoli Gábor Vásárhelyt, Zichi István Mártélyt. | 1670.

Ily állapotban találtak bennünket a kuruc és az újabb török háborúk — minden képzetet felülmúló zsarolásaikkal és dúlásaikkal, melyek a létező viszonyokat még inkább felforgatták s jogot, bír-

tokot és birtokosokat vérbe fúlasztottak. A tulajdonjog terén fennállott teljes bizonytalanságnak és zavarnak, melyből a törvényes kivezető utat alig lehetett volna megtalálni, — végre a bécsi kormány önkénye és erőszakossága vetett hamarosan véget, s ez által határunk kialakulására a legnagyobb döntő lépést megtette. A töröktől visszafoglalt területeken, s így határunkban is, t. i. minden eddigi tulajdonjogot egyszerűen felfüggesztett, azokat a maga kezelésébe vette, de rendeletileg felszólította a régi földesurakat és ezek utódait, különbeni jogvesztés alatt, hogy a birtokról szóló okleveleiket a kormány által kinevezett újszerzeményi bizottság előtt kitűzött határidőre mutassák be, ami azonban, mivel az oklevelek a századok viharában általában véve megsemmisültek, voltaképen teljesíthetetlen föltétel volt.

Maga a város is elpusztult az utolsó háborúk alatt, úgyhogy mikor évek múltán lakosai az elhagyott telkekre visszaköltöztek, már a kincstár volt földesurok, ennek hívására tértek vissza, | 1698. s a szegedi kincstári ispánság gyakorolta felettök a hatóságot, melyhez dézmájokat és adójokat is szállították. Csupán B e r c s é n y i földesurasága maradt meg, a többi tulajdonosok pedig semmibe sem vétettek. Nem is igazolta senki kitűzött időben a maga jogát. A pusztaságban elterült határokért nem volt, aki haszonbért fizessen, még az sem, aki azokat akár csak szerbe-számba vegye. Ily körülmények közt eleink egyfelől függetlenítették magokat a földesuraktól, noha e függésnek a török alatt is csak árnyéka állott már fenn, másfelől a körültek elterülő pusztákból néhányért (Mártély, Erzsébet, Szentkirály, Férged és Körtvélyes) megnevezetten adóztak a kincstárnak, a többiből pedig annyit foglaltak le barmaik legelőjének, a mennyi épen tetszett. Így bírták K o p á n c s o t, C s ó - | 1702.

kást, Mágocsot, Csomorkányt, Mezőhegyest, Fűpereget, Pereskutast, Szentgyörgyöt, Ujvárost, Kovácsházát, Kutast, stb. Teljes elhagyatottságban voltak Nagykomlós, Feckés, Tótkutas, Sámson, Csorvás, Rákos, Királyhegyes, Dombegyház s a Vásárhelytől Gyuláig elterülő többi puszták.¹

*Ceram me
Legyatos Comite Schlick*

11. sz. Schlick Lipót névírása.

A Rákóczi forradalom idején Bercsényi fővezér ugyan talált módot abban, hogy régi örökös városát hatalmába kerítse s azt, míg a fölkelés zászlói lobogtak, bírtokában meg is tartotta, bár azt a császári kormány időközben Schlicknek, sőt tévedésből a Német lovagrendnek is eladományozta. De ahhoz nem volt remé- | 1701. nye, hogy azt állandóan meg is tarthassa s azért jó korán, mikor még a forradalom javában folyt, egyik alvezérének, Károlyi Sándornak, adta el. Az új földesúr, ép' úgy, mint a királyi | 1709. kormány, névről sem ismerte az ide tartozó pusztákat, s a helyszíni összeírásnál sem nyomozták ki pontosan. A néhány megnevezettet, nem mint a

¹ Dolni püspök fölségkérvénye 1702-ből s ennek mellékletei a bécsi cs. titkos írtban, Hung. fasc. 78. d. 1—203. no. 78/7.

városi határ tartozékait, hanem külön-külön vették fel s írták be, úgy mint a többi ezuttal eladott falvakat, az adománylevelekbe. Egyébként is igen csekély értékű dolgokról volt szó, mert az üres földbirtok e tájon mit sem jövedelmezett s azért kelletlen volt.

Károlyi Sándor azonban előrelátó és számító ember volt, s a hadjárat idején való itt tartózkodásai alkalmával gyorsan felfogta az itteni földek becsét, melyek a terjeszkedésre is a lehető legkedvezőbb alkalmat nyújtottak: azért nemcsak az adománylevélbe több pusztát bele tétetett, mint elődei, hanem beleíratta azt is, hogy kapja a megnevezetteken kívül általában mindazokat is, melyeket a vásárhelyiek használnak. Egyszersmint pedig nem mulasztotta el ezeket még beigtatása előtt biztatni, hogy »amely pusztákat eddig használtak, bírtak vagy bírhattak volna«, ezután is bátran legeltessék, semmit sem hajtva az aradi főispán tilalmára, ki ellen a szegedi katonai parancsnoktól kérjenek segítséget — habár a Német rendre csak magát Vásárhelyt írták át pusztái nélkül, s habár Schlick Vásárhelyen kívül csak Erzsébet és Szentkirály pusztákat kapta, annak megnevezésével, hogy a lakosság ezeken kívül még Férgedet, Körtvélyest és Mártély egyrészét is használja, mely helyek azonban Kutassal és Mágocsal együtt, mint határon kívüli szomszédos puszták említették meg. A lakosság azonban Károlyi számára csakhamar megengedte az utat, mert Schlick engedelmével Csomorkányt, Sámson és Batidát is használat alá fogta, a két utóbbit a makaiakkal közösen s dézmafizetés mellett, sőt a körülfekvő többi pusztákat is legeltette. Mikor tehát Schlick és Károlyi közt az adás-vételi szerződést kiállították, ebbe Károlyi a fentebbi pusztákon kívül

már az egész Mártélyt, Gorzsát, Kopáncsot, Szegvárt, Derekegyházát és Anyást, mint Vásárhely tartozékait, belefoglaltatta. Károlyi egyszersmint a kir. ítélőtáblától | 1722. szept. 5. vizsgáló biztost küldetett ki uradalma tartozékainak kinyomozása és megállapítása végett, ki is a megyei tisztség tanúkihallgatásai útján meghatározta, hogy Vásárhely birtokában és használatában a következő puszták vannak: Fecskés egészen, Sámson fele, Csomorkány, Szenterzsébet, Vereskutas, Tótkutas, Férged, Batida, Gorzsa, Sz.király, Rétikopáncs egész puszták, Mártély, Körtvélyes s Derekegyház egyrésze, Mágocs, Újváros és Rárós.¹ Az átadás pedig a korábban megneve- | 1722. aug. 11. zettekén kívül világosan kiterjesztetett az egész Fecskésre, Sámsonra, Veres- vagy Pereskutasra, Tótkutasra, Batidára, Rétkopáncsra, Újvárosra és Rárósra is, mint amelyek felől a vásárhelyiek azt vallották, hogy ezeket is bírják s a beigtatást mind- | 1723. július 12. ezekre nézve annak rende és módja szerint meg is tartották.

Mindezen fekvősegeket, a szokott szólásmód szerint »17 falu pusztá határát«, Károlyi a vásárhelyiek szívessége viszonzásaképen egyelőre kialakított taksa mellett meghagyta a lakosság élvezetében, azzal a megszorítással mégis, hogy Szegvárt és Anyást a vásárhelyiek nem vallhatván a magok használatában levőnek, ezeket, mint amelyek tényleg akkor is külön területeket képeztek, nem számították a határhoz. A forradalom alatt legeltetett többi idegen puszták és elhagyott helyek csakhamar gazdát kaptak s azok szabad

¹ A vizsgálat jkve a gr. Károlyi nemz. bpesti ltrában. 36 fiók, 84. sz.

legeltetésének egyszerűen vége szakadt. Oros-háza és Szentetornya után ugyanezen időtől fogva haszonbért fizettek eleink, pár évtized elmúltával pedig végkép' elvesztették azokat, mi- | 1744. vel Oros ház át földesurasága betelepítte. Már előbb kivették a lakosok használatából | 1727. De r e k e g y h á z á t, hol Károlyi saját majorságot állított s kastélyt építtetett. Hasonlóképen a maga gazdálkodása alá vette R á r ó s n a k és M á g o c s n a k felét, M á r t é l y t egészen, melylyel a város ajándékozta meg, K é n y e r é t (Szék-ért?), K ö r t v é l y e s egyrészét s a határ más kisebb részeit, noha egyébként a puszták a földesurakkal kö- | 1723, 1741. tött taksaszerződések szerint általában továbbra is a lakosság használatában hagyattak.

Ily módon a város megnyerte a maga bővített határát, melybe a pusztákat minden törvényes formák közt bekebelezték és beleolvastották. Ellenmondás a beígtatás idején nem merült fel a Német rendén kívül, mely V á s á r h e l y t magának követelte s ennek jogáért a pert csakhamar meg is indította. A kincstár, mely Károlyi javára szavatolt, az eladott birtokokért nem formált nehézséget, a régi földesurák utódai, amennyiben még életben lehettek, nem ébredtek jogaikra, a szomszédos területek új birtokosai örültek a potomon áron kapott uradalmaknak s hallgattak, később pedig, mikor a határok felett a K á r o l y i a k k a l szembekerültek, megnyugodtak a törvényesen végbe ment határjárások eredményein s illetőleg kiegyeztek velök. Azonban K á r o l y i S á n d o r B a t i d á t nemsokára kénytelen volt a csanádi püspökkel megfélemleni, kárpótlásul azonban S z ő l l ő s t még a beígtatáskor elfoglalta azon a címen, hogy az is V á s á r h e l y h e z tartozik.

A K á r o l y i a k n a k több mint egy századon át csak egy-egy férfi sarjok érvén nagykorúságot, az

egész csongrádi uradalom sokáig együtt maradt, egy kézben: sőt Antal gróf — mivel Harruckern Józsa-t vette nőül, — ennek szomszédos uradalmaival, Szentes, Orosháza, Csorvás stb., melyek csak egyharmadát képezték az öreg Harruckern birtokának, de úgyszólván százezer holdra terjedtek, — még szélesebbre, növelte ősi birtokát. Fia, József már az egyesített uradalmak főkormányzását vette át. De a Károlyiak és jószágkormányzók nem bírtak azzal a tervező és gyarapító képességgel, melylyel az öreg Harruckern, ki békési uradalmait mind magára, mind a nemzetgazdaságra nézve előnyös módon felvirágoztatta és dúsan jövedelmezővé tette, a telepés községek szaporítása s ezek jobbágyainak atyai gondozása által. A Károlyiak az elpusztult községeket nem állították helyre, hanem azokon egy pár majorsági gazdaságokat alakítottak, nagyobbbrészt pedig továbbra is jószágokat legeltették, bár a helytartótanács őket a pusztaságok betelepítésére kötelezte (egyebek közt 1771. május 14.), valamint arra is, hogy a vásárhelyiektől időközben elfoglalt s földesúri használatba vett területeket (ideértve Ujvárost, Tompahátat, Szöllőst, Sámson, Nagyhajlást, Kingécet, Batidát, Földvárt és a Kistót is) a lakosság használatába bocsássák vissza, ami azonban ennek többszöri kérelmezése ellenére sem történt meg. Az urbáriumból — könnyen gyanítható okból — kihagyták a lakosságot illető puszták névsorát, de a vármegye az ennek végrehajtására kiküldött közegei által első gondjának tartotta a névsort megállapítani következőképen: a várost illetik egészben, Mártély, Pörös- vagy Vöröskutas, Fecs-kés, Csomorkány, Szöllős, Tótkutas, Szentersébet és Férged, felében Rárós, Mágocs, kétharmadában Ujváros, három-

negyedében Sámson, végre szintén egészben — legelő, nád és sásvágás céljaira — e »pusztácskák«: Gorzsa, Batida, Rétkopáncs, Sz. király és Körtyélyes. A XIX. század elején már csak ezek tartoztak a határhoz: Mártély, Peres- vagy Vereskutas, Fecskés, Csomorkány, Szöllős, Tótkutas, Szent-erzsébet és Férged,¹ természetesen a réten kívül. Sámson t a többi kiszakított pusztákkal együtt az uraság egészen magáévá tette s majorsági gazdasággá alakította. Az imént említett megyei közegek »igen nagy bajnak« nyilvánították azt, hogy a jobbágy telkek nem voltak állandók, hanem most itt, majd ott osztották ki azokat, minek orvoslása végett követelték, hogy a telkek helyeit jövőre ne változtassák, hanem mindeniket állandósítsák s újabb házhelyek osztásakor is helyben hagyják meg.²

De e részben a szemrehányás nemcsak az uradalmat érthette, hanem a jobbágyokat is, mert százados szokás szerint mindenki ott és annyi földet szántott, ahol és amennyi neki tetszett; az uradalom ezt nem bánta, sőt annak örült, hogy minél többet fogjanak fel a jobbágyok, mert a város így gyarapodhatott s jövedelme így növekedhetett. Aki a gazdátlan földön kutat ásott vagy tanyát épített, ezzel magáévá is tette azt;³ miből a birtokjogra nézve sok zavar, bizonytalanság és civódás állott elő. Mert gyakori volt az eset, hogy valaki olyan földön szántott és vetett, melyre előbb más jobbágy szerzett jogot. Ugyanazért később szabállyá tették, hogy az ilyen szántás-vetés ellen tiltakozni | 1749. kell, különben a régi jog elenyészik. Bármily helytelen volt is e nagy szabadság a föld használatára

¹ Vármegyei összeírás 1808-ból.

² A végrehajtó küldöttség jelentése (1792-diki hit. másolat) a gr. Kár. nemz. bp. ltrában.

³ V. Tj. kv II. 155.

nézve : sókáig el kellett azt nézni, mert a jobbágy kevés volt, a föld pedig sok és potom. Különben is ez az eljárás felelt meg a török alatt szerzett önállóságnak s Károlyi Sándor, ki a vásárhelyiek ilyenén eljárásának és tanúskodásának köszönheti pusztái nagyrészét, legkevésbé tehetett az ellen kifogást. Ő és fia csak a taksához tarthattak igényt: hogy a földet miképen használja a város, egészen ennek dolga volt. Idővel azonban az adózás és egyéb közterhek kirovása érdekében megkívánták, hogy a szántást és földfoglalást a városnál vagy az uraságnál mindenki bejelentse. De már ekkor megöröködött a népnél az a fogalom, hogy neki joga van szabadon használni a határt annyival inkább, mert voltak régibb törvények, melyek a jobbágyot is felhatalmazták földbirtok szerzésre. A földesurak ugyan a taksaszerződésekbe mindenkor beigtatták, hogy a határ átengedése csak addig tart, ameddig nekik tetszik (»usque ad beneplacitum«): de ez a nép fejébe nem ment, s nem is igen lehetett róla tudomása, ellenkezően a régi felfogáshoz és szokáshoz ragaszkodva vitatta a maga jogait a földekhez, s nemzedékről-nemzedékre az urasággal szemben örökös féltékenységben, versengésben és gyakori lázongásban állott, mely állapot a felek közt kölcsönös meghidegülésnél és elkeseredésnél egyebet nem szülhetett. Különösen nagyra növekedett ez attól fogva, hogy az uraság a maga jövedelmének fokozása végett a taksarendszert megszüntette s a puszták egyrészét kizárólagosan magának foglalta le, a lakosságot pedig úrbéri szolgálatokra szorította, amihez egyébiránt törvény szerint teljes joga volt. Ezért is hiába hívatkoztak eleink a régi állapotra s hogy ők »nem paraszt jobbágyok«, hanem »taksások és szabad menetelűek« s efféle alapokon hiába pereskedtek:

mert a törvény és az uraság határtalan befolyása miatt a törvénykezésből ritkán vettek valami hasznot, habár olykor kedvező ítéletet kaptak is.

Legnagyobb jobbágy gazdák voltak a vá- | 1720. rosan Kincses István 210, Kristó Mihály 210, Kardos István 180, Bene Ferenc 162, Boros Mihály 144, Hódi Demeter 144, Hódi János 144, Tót János 138, Szél János 132, Zsarkó Mihály 120, Tóth János 118, Tápai Ferenc 114, Hódi Ferenc 108, Szabó Gy. 108, Kis Ferenc 102, Matók Gergely 102, Olasz István 102, Oláh András 102, Sziládi Ferenc 102, Sziládi Lőrinc 102, Zsarkó Ferenc 102, Hézső Mihály 96, Posztós Gy. 96, Bene István 90, Bánfi Bálint 84, Nagy István 84 köblös földdel. A többiek 80 köblösnél kevesebbet bírtak.

A határ első fölmérése alkalmával már | 1752. az uraság osztotta ki a földeket és a szállásgazdaságokat, ezután az urbáriumot is behozták, az eddig fennálló rendszert pedig, mely szerint t. i. az egész határ használatáért a város egy kerek összeget fizetett, megszüntették. Ekkor tehát az ura- | 1761. ság íratta össze a földeket, hogy nyilvántartsa, melyik jobbágy mennyit bírt s mennyi esik mindenikre az új taksából? E lajstrom szerint az első osztályú kisebb-nagyobb tanyák száma 120 volt s egy ilyen tanya taksáját 75 frtra szabták, melyből azonban készpénzül csak 50-et követeltek s így módon az egész határból 6270 frtot vettek be. Ezen kívül volt 35 szabad (tehermentes) tanya az urad. tiszték, lelkészek, ref. és kath. mester, városi jegyző s a katonakapitány stb. kezében. Ekkor még a lakosság nagyjából ellátta magát földbirtokkal, bár a nagyobb terjedelmű gazdaság után, melyhez nagyobb számú jószág állomány és több cseléd kívántatott, nem igen

törték magokat a jobbágyok. A jobbágytelkek bírása sem szólt örök időre, mert attól, kinél a jobbágyi szolgálatok teljesítésének kellő biztosítéka nem volt, elvették a földet s másnak adták. Másfelől a jobbágygazda halála esetén az özvegy tartozott megmaradni a birtokban s azt csak az uraság engedelmével hagyhatta fiának vagy másnak. A birtokot ugyan, ide értve a szállásföldet, házat, szőlőt, malmot, el lehetett adni is, de csak az uraság engedelmével, kinek tisztje előtt be kellett mutatni az adás-vételi szerződést, különben ez érvénytelen volt s a foglaltó is oda veszett. A fentebbi időben mind- | 1761. össze 197 gazda volt, kinek 500 láncnál több földje volt s 39 olyan, kinek birtoka 1000 láncon felül terjedt. Ez utóbbiak névsora következő: Czeglédi István és Pál 2500, Dezső István 2500, Szabó Gergelyné 2401, Bánfi János 2251, Szabó Mihály 2116. Széll János 1936, Kiss Ferenc 1936, Kóti István 1936, Banga Péter 1796, A plébános 1521, Mucsi János Mihály 1521, N. Szabó István 1521, Dezső Ferenc 1444, Husos Pap István 1444, Török István 1444, Barta János 1369, Domján Gergely 1369, Kis Pál 1369, Kristó Ferenc 1369, Deák Ferenc 1296, Gál János 1296, Pólya Márton 1296, Szabó Péter 1296, Csáki Pál 1225, Kis Albert 1225, Kérdő Ferenc 1156, Nagy János 1156. Pető Miklós 1156, Török György 1156, Kaszap Péter 1151, Dezső Gergely 1089, Hézsó Márton 1029, Égető György 1024, Fejes N. Pál 1024, Kis Péter 1024, Nagy Gergely 1024, Nagy István 1024, Palócz András 1024, Samu Péter 1024 lánc földdel.

Az 1772-iki urbáriom szerint az uraság egy jobbágy házhely után 34 hold szántóföldet, két

pozsonyi mérővel számítva, tartozott adni és 32 kaszásra való rétet. A robotra való tekintetlől az uraság érdeke ellen volt a jobbágybirtok nagy terjedelme s ezért különös kedvezmény számba ment, hogy Kaszap Mihály megyei | 1847. főjegyző 14 telkre szaporította földj. i számát, ami egyébként példa nélkül is állott a városban, mert rajta kívül a többi legnagyobb birtokosok csak $6\frac{3}{8}$ (öreg Hódi Pál), $5-5\frac{3}{8}$ (T. Szücs István, Gy. Kovács András, Dancs Zsuzsánna, Kamocsai Ferenc) és $4-4\frac{7}{8}$ (Bálint, Jakó, Nagy András János, Fehérvári, Török, Lukács, Barta, Orovecz, Hódi Mihály, katolikus plebánia) telkesek voltak. Korábbi időben terjedelmesebb paraszt birtok még nagyobb számmal volt. Így például 1788-ban 4 telken felül állott 87; 3—4 telkes 61; 2—3 telkes 124; 1—2 telkes 383; $\frac{1}{8}$ —1 telkes 1307 darab jobbágybirtok létezett a határban.

A határ kiterjedését ami illeti, mikor itt a török kiűzetése után a kincstár a nagy adományosok részére összeírásokat tartott, a terület | 1701. hosszát 1, szélességét $\frac{3}{4}$ mérföldre becsülték, a pusztákat bele nem értve. Ugyanakkor összesen 53 telket írtak össze, melyen 145 jobbágygazda osztozott, kik jobbára $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ telket vettek művelés alá, mert a viszonyok állandóságában még senki sem bízott. A gazdák jószágai a régebbi határon kívül Mágocsot, Csomorkányt, Csókást és Mezőkopánscot is járták, Batidát ekkor Tápé birta, Fecskés, Tótkutas, Pereskutas, Sámson, Ujváros elhagyott üres helyek voltak egész Gyuláig. Az 1720-diki megyei összeírás a határt szemmérték szerint már két mérföld szélesnek és délről kelet felé két mérföld hosszúnak becsülte a pusztákon (Mártély, Kutas, Csomorkány) kívül, melyeket a lakosok

Schlicktől bírtak ingyen s Batidán és Sámsonon kívül, melyeket a makaiakkal közösen használtak, úgyhogy a tizedért 50 r. forinttal a csanádi püspöknek adóztak. A telkes jobbágyok száma már ekkor 311-re, a zselléreké 13-ra emelkedett. Amazok 12134 pozsonyi köböl földet szántottak, 1605 kaszás rétet gyűjtöttek és 724 kapás szöllőt műveltek. Ezen kívül volt a két nemes ember (a Szilágyiak) kezén 204 hold szántó, 16 kaszás rét és 6 kapa szőlő. Láttuk, hogy Károlyi Sándor mint terjesztette ki egyszerre a határt. Az 1769-iki urbéri összeírás 793 házas és földes gazda kezén összesen 4126 pozsonyi mérő tanyaföldet s 19369 pozsonyi mérő pusztai földet talált, ezen kívül 535 csupán házas zsellér birtokában $68\frac{3}{8}$ beltelket. Az urbáriom behozatala után 750 házas gazda és 46 zsellér kezén 1772. volt 12188 külső szántóföld, 6786 kaszás rét, belső hely 336 hold. Az 1789-diki hivatalos összeírás szerint egy urbéri telek 56 holdból, egy hold 1100 □-ölből állott s a lakosság $12346\frac{6}{8}$ telek után adózott.

A korszak végén a legelő elkülönítési egyezség előtt a határ kiterjedését, Derekegyházát is beleértve, 265000 holdra tették. Az elkülönítés után, a földesurak külön birtoka 109 ezer hold lett, a városé pedig 133000, ezen kívül közös használatban maradt a Nagy-rét, 27000 hold. Az elkülönítési egyezség szerint a jobbágyság urbéri illetménye fejében 1666 telek után a tanyai földken és a réten kívül 32 (1200 □-öles) holdjával összesen 53312 hold legelő osztandó ki, ezen kívül a városhoz utaltak még 66319 holdat, melyből 2423 urbéri házas zsellért egyenként $\frac{1}{8}$ telek illetett, de a jobbágy telkekre számított területből voltaképen csak az $1359\frac{7}{8}$ telek utáni illetményeket adták ki, mert az itt található 1492 gazda kezén

ennél több föld nem volt, — a pusztá többi része pedig (109000 hold) az uraságnak maradt. Ez osztásnál nemcsak a külső legelőt ($72935^{904}/_{1200}$ hold), hanem a belső legelőt (28478 hold), a rétet ($23341^{547}/_{1200}$ hold), Földvárt ($7^{254}/_{1200}$ hold), Körtvélyest ($419^{984}/_{1200}$ hold) és a Hódta várt ($3127^{640}/_{1200}$ hold) is számították. A területből jó gyep volt $75416^{736}/_{1200}$, székes $2715^{360}/_{1200}$ hold, vakszék $1531^{54}/_{1200}$ hold, jó semlyék és lapos $6007^{28}/_{1200}$ hold, rét $15303^{215}/_{1200}$ hold, víztől borított, út, gödör és sivár $14385^{424}/_{1200}$ hold, veteményes föld $353^{595}/_{1200}$ hold, csárda $47^{463}/_{1200}$; majorsági föld (allodiatura) $445^{465}/_{1200}$ hold, székes semlyék $416^{2300}/_{1200}$ hold. A nagyfontosságú egyezséglevélben s az előzetes bizottsági tárgyalásokban és véleményekben a határokat, a szomszédos területeket, valamint a puszták és düllők neveit meg sem említik s ezekre csak épen annyi tekintettel voltak, amennyi a földosztásnál való eligazodáshoz multhatatlanul szükség volt. Belső legelő alatt a mérnöki területi számítás szerint a serházi és makai oldalt értették, ezen kívül voltak G o r z s a, S o l t, S z i g e t és a rétet, melyeket, mint láttuk, egyelőre osztatlanul hagytak.

A földesurak, Károlyi József fiai, István, Lajos és György grófok, kik ekkor 45—50 évesek voltak, körülbelől egyenlő arányban osztottak a birtokon, a telkes jobbágyokon és zsellérekben.

Nevezetesen volt:

	István	Lajos	György	Összesen
	birtokában			
telek	$448^{1/8}$	$448^{1/8}$	$448^{3/8}$	$1332^{5/8}$
gazda	476	444	476	1396
zsellér	812	825	788	2425 ¹

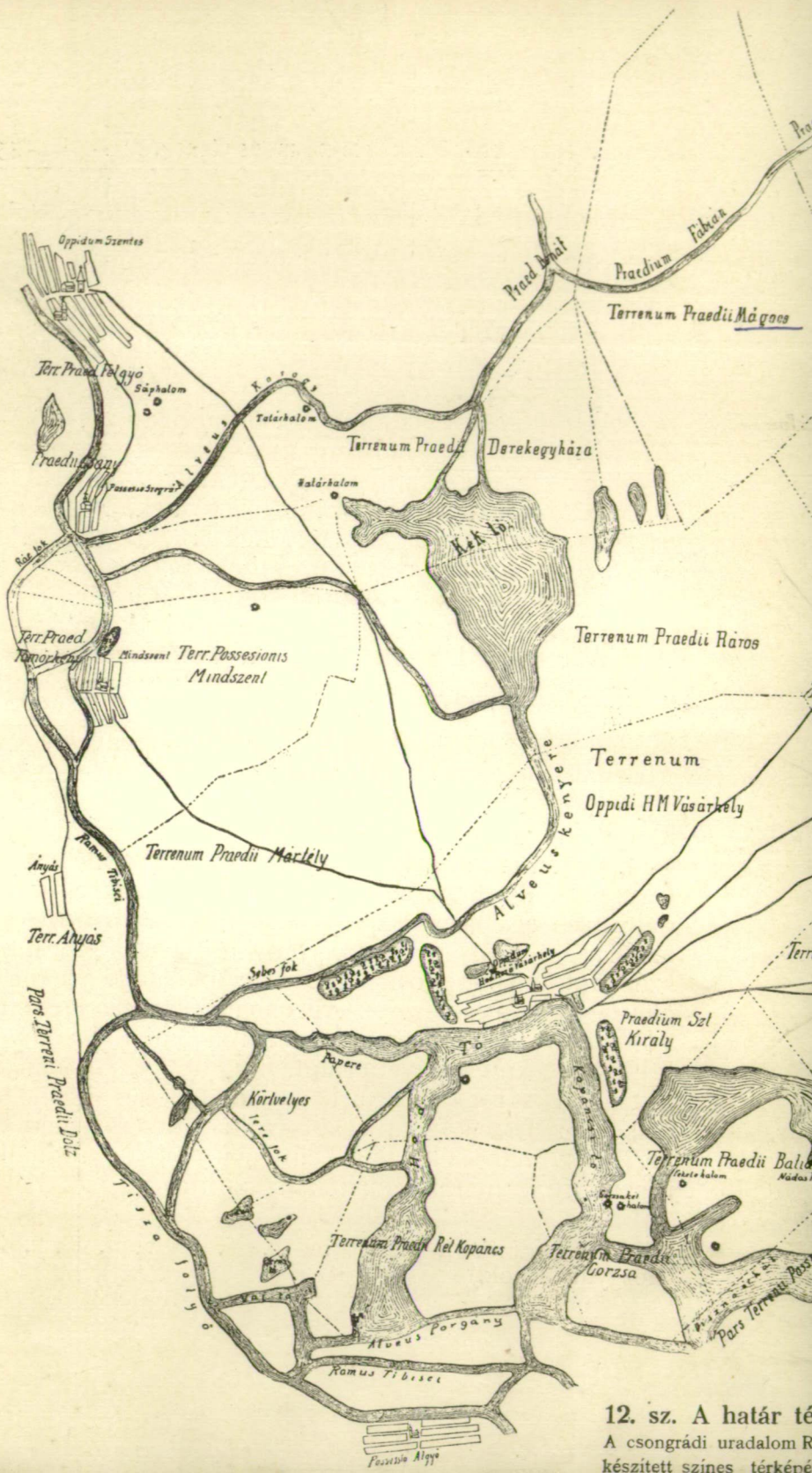
¹ Uradalmi összeírás 1848-ból a város Itrában.

Ellenben Schener Gy. mérnök 1359⁷/₈ telket számított, mely 56 dűllóban 1492 gazda közt oszlott meg, kikre ezen felül még a külső legelői járandóság is nézett, míg maga a város ugyanazon időben a grófok összes birtokát 872 telekre, a közönségét pedig 1359⁷/₈-ra, összesen 2231⁷/₈ telekre tette.¹

A testvérek egyelőre a legifjabbikat, Györgyöt, bízták meg a közös uradalom kormányzatával, míg a politikai téren a szabadelvű ellenzékkel való viaskodást a legidősebb testvérnek, Istvánnak fia, Ede gróf vitte. Ennek Bene főispáni helytartó, a család régi hű embere állott támogatására, akinek lakást az uradalom adott a városban.

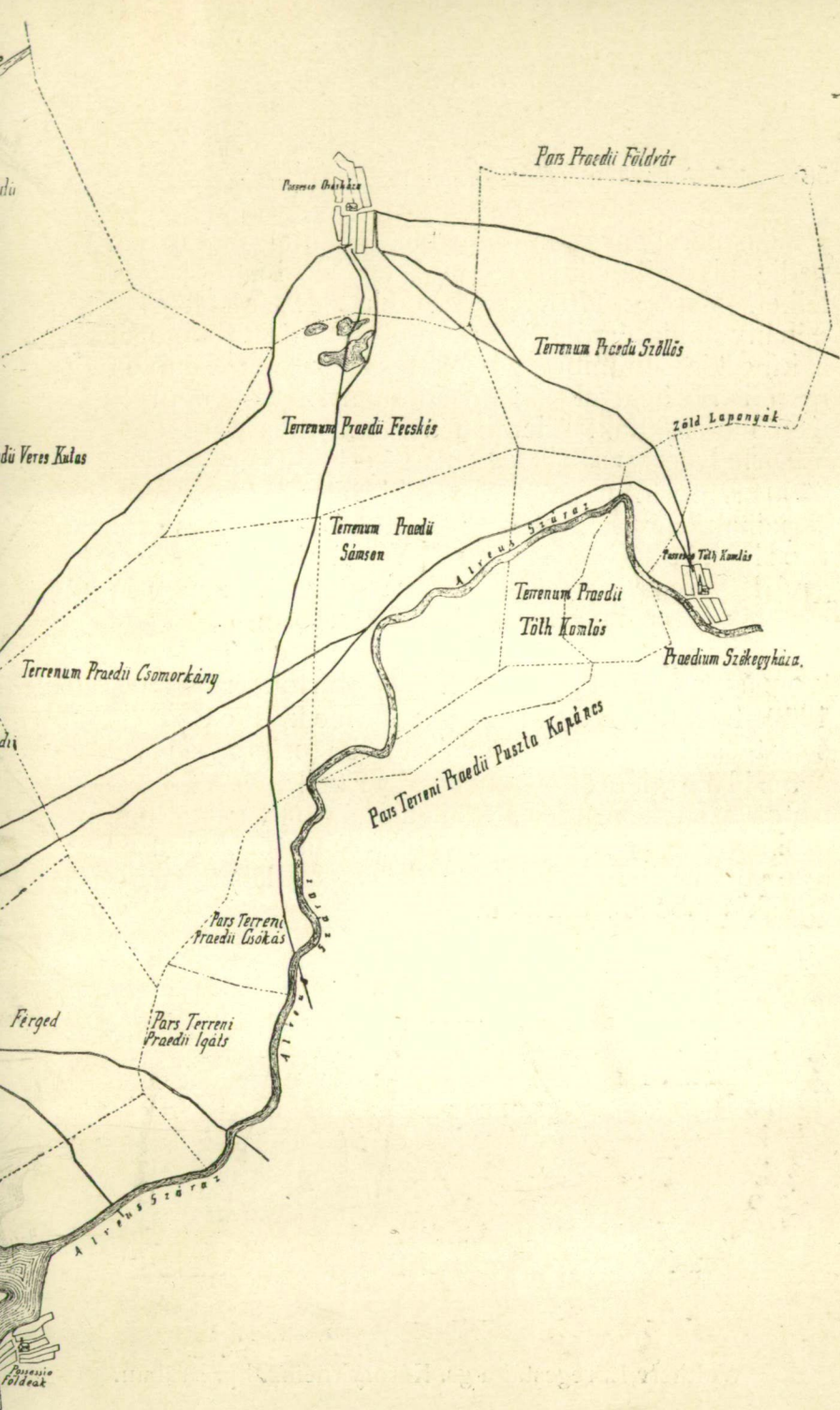
A fentebbiek szerint a Károlyiakon kívül senkinek sem lehetett többé a határban nemesi birtoka s az uradalom a nemeseknek csak az alatt a föltétel alatt adott engedélyt a letelepedésre s a jobbágytelek használatára, hogyha a jobbágyi és városi közterheket elvállalják. Ritka kivételképen egyes hű emberek, nemesek, olykor jobbágyok, kaptak ugyan tehermentességet, de ezek a földnek csak személyökre nézve voltak haszonélvezői. Ugyanez állott szabály szerint a jegyzőkre, uradalmi és egyházi tisztviselőkre is, kik így módon az uraságtól függő viszonyba jutottak. A korábbi századok kisbirtokos nemessége pedig itt végkép elenyészett s az egész városban és határon nem volt más fő és más akarat, mint a Károlyi földesuré, kinek egyeduralma így módon mindenre kiterjedt. A régi földesúri családok joga ugyan az ősiségnél fogva fennmaradt volna, de a családok tagjai a háborúk alatt elmenekültek s utódaik részint mag nélkül kihaltak, részint elszegényedtek,

¹ V. ltr. C. 4. 1. Vtjk. 729. V. ö. V. lt. 13. 2. 1. (Közgyül. iratok.)

12. sz. A határ té

A csongrádi uradalom R
 készített színes térkép

a XVIII. sz.-ban.
 rnök által 1752—5-ben
 bitett része. Eredetiije

Scala 8000 Pagiarium Wannensium

s az ismeretlenség homályában eltűntek, általában pedig elveszítették bizonyító erővel bíró okleveleiket. Már az 1701. és 1720-diki összeírások csak néhány földesúrról tesznek említést, de ezek jogát a kincstár semmibe sem vette s ezek a Német rend kivételével az új adományosokat nem is igen háborgatták. Ellenben a Német rendnek Vásárhelyért perbeli egyezség értelmében | 1732. 6000 r. forintot, más korábbi birtokos családok sarjainak, név szerint b. Zay Péternek és gróf Kollonics Lászlónak Vásárhely, Csongrád, Szentgyörgy, Derekegyháza, Ráros és Kopáncs jogáért 36000 r. forintot, | 1770. a Viczmándyaknak egyezség szerint Rétkopáncs, Felgyő és Ellés birtokáért | 1800. 1900 forintot, Básti Ferencnek Fecskésért és Csomorkányért 5000 forintot, | 1775. a Szilágyi örökösöknek Mártélyért 75 forintot fizettek végkielégítésül a Károlyiak,¹ bár azok, a Szilágyiak kivételével, a török kiűzése után itteni jószágaiknak egyáltalában nem voltak többé birtokában.

¹ Waltherr L. regestái a gr. Károlyi nemz. bp. Itrában.